

Från normativ till nyfiken – om kunskapsutveckling i en forskningscirkel

Bim Riddersporre, universitetslektor och cirkelledare

Den titel forskningscirkelns deltagare valt för sin rapport: Från normativ till nyfiken speglar på ett intressant sätt gruppens egen utveckling under nästan två år av gemensamt utforskande. Processer för skolutveckling, till exempel i form av forskningscirkel som denna, behöver få ta tid. När en hel grupp människor ingår i en lärande och utforskande process krävs det ännu mera tid, inte minst för att etablera gemensamt fokus.

Åren med forskningscirkeln har präglats av intensiva samtal om kunskapen och dess natur, om hur man bäst möter människor och om vad det innebär att befinna sig i ett professionellt ”rum”. Från att ursprungligen varit starkt upptagna av att göra nytta, ge råd, förbättra praxis och att bygga vidare på sin befintliga erfarenhet, gav sig gruppens medlemmar efter en termins jakt på gemensamma frågeställningar rakt ut på djupt vatten.

Med fötterna på marken – och nytta i blick

Deltagarna i denna cirkel ingår i den så kallade skolutvecklingsgruppen på en gymnasiesärskola i en storstad. Det är rektor, biträdande rektor tillsammans med två specialpedagoger och två idrottslärare tillika sjukgymnaster. En cirkel där såväl chefer som medarbetare ingår är inte så vanligt.

Sven Persson (2008) beskriver i boken *Forskningscirkel – en vägledning* fyra olika varianter av forskningscirkel, varav denna cirkel snarast är ett exempel på den tredje: Forskning som utgår från frågor som ett arbetslag ställer sig. I denna kategori behövs enligt Persson längre inledande diskussioner för att cirkelns medlemmar ska kunna formulera sig kring ett gemensamt problemområde (s 13). Så sant som det är sagt.

PROCESSEN STARTAR SÅ SAKTA

Den första terminen blir en smula rörig, då främst rektorerna ofta avbryts av medarbetare eller telefonsamtal. Att hålla forskningscirkelfokus i samtalen är inte helt oproblematiskt för mig som ledare

eftersom alla deltagare redan arbetar med varandra och därför har många olika samtal som hela tiden pågår om stort och smått, professionellt och personligt. Att tillsammans med nära arbetskamrater under några timmar var tredje vecka ingå i ett helt annorlunda sammanhang är naturligtvis en utmaning.

Något som kännetecknar de sex personer som arbetar i forskningscirkeln är höga professionella ambitioner, ett starkt engagemang i de ungdomar som går på skolan liksom för deras familjer. Genom egen forskning vill de nu ta reda på sådant som kan förbättra verksamheten och därmed vara till nytta! Det var inte helt lätt att entusiasmera till läsning av vad andra forskare skrivit och tänkt, utan gruppen är mera inriktad på att producera egna resultat. Att ”fånga vetande nära verkligheten men ta det vidare och begreppsliggöra det så att även andra kan förstå och använda det” som någon uttrycker det. Detta förhållningssätt får mig att tänka på idéhistorikern Sven-Eric Liedman. Han poängterar i boken Ett oändligt äventyr (2001 s. 5) att information inte är det samma som kunskap, utan enbart ett material för kunskap. Kunskaper måste vi tillägna oss själva. Det tror jag att deltagarna i denna forskningscirkel vet av egen erfarenhet.

FORSKNINGSCIRKELN, VARDAGEN OCH MOTSTÅNDET

Varför är det så svårt i början? I det dagliga professionella livet handlar det förstås om att ge, ge och ge. Det är en utmaning att mitt i allt det välkända stanna upp, ta del av vad andra skrivit, tänka själv och reflektera tillsammans med gruppen – utan att det egentligen syns att man har gjort något alls! Och dessutom är tiden och tempot i cirkeln något som inte alls liknar det vanliga. När man är van att arbeta i ett högt uppdrivet tempo i en miljö där andra människor kommer tätt inpå och mötet med dem hela tiden står i fokus, känns det nästan överkligt att samtal och diskussioner kan få ta så lång tid som de gör i cirkeln. Inte hjälper det att jag som ledare hävdar att alla forskningsprocesser innehåller ett visst mått av frustration.

Vi vänder åter till Liedman för att förstå den egna kunskapsprocessen. En huvudtes i hans bok (2001 s. 24) rör kunskapens nödvändiga omväg. Kunskapen ligger aldrig mitt framför näsan på oss. Varje läroprocess innebär ett motstånd och detta motstånd kan bara överbryggas av intresset. Men intresset kräver vår uppmärksamhet och om denna råder det hård konkurrens. Intresset förutsätter dessutom ett sammanhang och detta sammanhang måste vara vårt eget. Det är alltså många bitar som ska falla på plats.

För att kunskapa behöver man alltid vara aktiv själv, man måste göra något. Piaget framhöll att kunskapsmedvetenhet växer fram ur handlingar (1972 s. 37). Inte att undra på att cirkelns deltagare mest av allt vill sätta igång med sina egna undersökningar!

FOKUS OCH ARBETSSÄTT KLARNAR

Men skam den som ger sig. Så småningom har gruppen enats om att rikta in sitt arbete på föräldrar till de ungdomar som går på skolan eller ungdomar som kanske kommer att göra detta. Det finns en djup önskan att förstå mer av föräldrars perspektiv och erfarenheter. Tilltron till samtalet som en kungsväg till människors inre är mycket stark och enigheten är stor om att intervjusamtal är det bästa sättet att få veta mer. En viktig sak för gruppens medlemmar är att denna önskan om fördjupad kunskap inte bara rör intellektet utan att känslan alltid är lika viktig.

När de svåra frågorna om forskningsfokus och arbetssätt hanterats så här långt händer något mycket spännande.

Med luft under vingarna – och kritisk blick

Om den första perioden haft sina rötter djupt i den professionella myllan, så kännetecknas den andra av oräddhet och ökad tolerans för osäkerhet. Och av en stark energi och tilltro till den egna förmågan att ta reda på det man undrar. Känslan av att vara ”forskare” djupnar nu.

EN TEORETISK RAM OCH MÅNGA NYA BEGREPP

Det är nu som läsandet tar fart och samtalen om vad andra forskare skriver blir till en intressant del av cirkelns arbete. Gruppen börjar sitt sökande efter en mer teoretisk ram parallellt med att de planerade intervjusamtalen genomförs. Det finns inget självklart val av teori utan en hel rad alternativ får komma till tals. Efter moget övervägande görs ett intressant val: analysen av gruppens resultat ska inspireras av en av 1900-talets viktigaste tänkare, Michel Foucault. Att välja Foucaults texter som sin teoretiska ram är knappast att göra det lätt för sig. De är krävande och utmanar det som varit taget för givet. Varför väljer man en så svår väg? Kanske förklaringen står att finna i Thomas Götselius och Ulf Olssons förord till *Diskursernas kamp* (Foucault 2008), en samling texter i urval:

I en känd passage liknar Michel Foucault sina böcker vid verktyglådor som läsaren kan använda efter eget huvud. /.../ De är helt enkelt användbara – som verktyg för att tänka annorlunda, som kartor över den historia som hemsöker nuet, eller som vapen att förändra samhället med. (s. 7).

För att kunna ta till vara dessa verktyg behöver gruppen tillfälligt stärkas med ytterligare en forskare från Malmö högskola, fil dr Jonas Qvarsebo, som arbetat länge med utgångspunkt från Foucaults tankar. Han sammanfattade elegant sin genomgång på följande sätt: de flesta teoretiker och forskare sysslar med frågan om hur människan bör leva, det vill säga med en normativ utgångspunkt. Foucault ställer i stället frågan hur människan kan leva. Som läsaren av denna rapport kommer att upptäcka, har denna skillnad i sättet att ställa frågor haft den allra största betydelse för gruppens kunskapsutveckling.

Några av de begrepp som är centrala hos Foucault blir särskilt viktiga för gruppen. Främst är det diskursbegreppet som hämtas upp ur den erbjudna verktygslådan. Om detta kan man läsa i kapitel 2, Bakgrund.

Professionell identitet – tur och retur

TRYGGHET OCH STÄNGNINGSMEKANISMER

Professionsbegreppet är numera på allas läppar, och oftast betecknar det fenomen som eftersträvas och har en positiv klang. Det betraktas som viktigt att vara professionell, och det är önskvärt att ens yrke får status av en profession. Många yrkesutbildningar har flyttat in i högskolesektorn och har genomgått eller genomgår en akademisering. Det innebär till exempel att undervisningen ska vara baserad på både forskning och beprövad erfarenhet. Denna trend möter inte bara positiva reaktioner utan även besk kritik (Alvesson 2006). En konsekvens av jakten på professionsstatus kan vara att yrkesgrupper strävar efter att identifiera kunskaper och begreppsapparater som de ”äger” och är ensamma om. Det viktiga blir kanske att odla allt det som finns på insidan om professionens gränser. Man talar inom professionsteori ibland om stängningsmekanismer. Det gäller att hålla alla andra ute för att omge sig med en air av exklusivitet.

Att ingå i en professionell gemenskap ger naturligtvis också trygghet. Expertrollen ger status och makt att ställa de frågor som anses relevanta och att beteckna det som är viktigt:

Den som har eller tar sig makt över beskrivningen av sakernas tillstånd – den har också makt att påverka människors tankar och föreställningar. Eftersom våra handlingar styrs, till en inte obetydlig del, av just tankar och föreställningar om hur det förhåller sig, så kan man spetsa till det ytterligare. Den som har makten över beskrivningen skapar ofta det vi brukar kalla för självuppfyllande profetior. Så som vi

säger att det är, så tenderar det om inte annat att bli. Länken mellan beskrivning och påverkan är just makt över människors tankar och föreställningar. (Riddersporre 2007 s. 31).

Men den traditionella expertrollen blir allt mer utmanad och urholkad. I det informationssamhälle som omger oss har i stort sett alla tillgång till ofattbara faktamängder. När något nytt eller oväntat inträffar söker vi ofta information och skaffar oss kunskap alldeles själva och utan inblandning av experter. Det traditionella, professionsbundna kunskapsmonopolet är brutet och nya roller växer fram. (Riddersporre 2006 s.63 f). Men vilka är dessa nya, professionella identiteter?

Gruppens val av Foucaults tankar som teoretisk ram får en direkt betydelse för medlemmarnas sätt att förstå sin egen, professionella, identitet. De ger sig ut på ett intellektuellt och filosofiskt äventyr som kanske för alltid skakar om deras syn på det professionella uppdraget, yrkesrollerna och de professionella ”diskursiva rum” som de själva varit med att möblera¹.

9

NÄR MAN SER DET LITE GRANN SÅ DÄR FRÅN OVAN²

Nu är det inte längre tal om att stå med fötterna i myllan och att ha sin gamla förförståelse som mall. Nej, med diskursbegreppet som hjälp arbetar nu cirkelns deltagare hårt med att kunna betrakta sig själva och sin professionella maktutövning³ på lite distans. Vad är det egentligen för upplöjda spår och styrande uttryckssätt som används i det dagliga arbetet? Och på vilket sätt socialiseras ungdomarnas föräldrar in i ett halvprofessionellt språkbruk i kontakten med gymnasiesärskolan? Och hur stor makt har egentligen orden över tankarna? Det intressanta intervjumaterial gruppen skapat lämpar sig väl för reflektion över sådana frågor.

Det blir i analysdelen av arbetet på många sätt lika intressant och viktigt att få syn på den egna professionella diskursen, som att synliggöra de olika diskursiva rum som ungdomarnas föräldrar beträder i samtalen. Detta hade nog cirkelns forskare inte ens kunnat föreställa sig under den första terminens önskan om att förmedla goda råd till andra professionella om hur man skulle föra familjesamtal på bästa sätt.

Forskningsfrågan har verkligen utvecklats från hur man bör leva till hur man kan leva. Det har skett en tydlig utveckling av gruppens utgångspunkt från normativ till nyfiken.

1 Se vidare i bakgrund- och diskussionskapitlen

2 Strof ur en sång av den folkkäre Edvard Persson.

3 Makt är ytterligare ett begrepp som är centralt hos Foucault.

Det talade ordet och det skrivna – sista prövningen

På arbetsplatsen där forskningscirkeln äger rum, finns en utpräglat verbal och kommunikativ kultur. Alla talar, gestikulerar eller tecknar till varandra. Medlemmarna i cirkeln är också mycket verbala och kreativa i sitt sätt att använda språket. Det finns dock en osynlig barriär mellan det talade och det skrivna ordet. Språket känns annorlunda när det ska fångas med tangenternas hjälp och bli till skriven text. Några är mer bekväma med att skriva, andra mindre. Det är som om glädjen och nyfikenheten får kämpa för att överleva detta krav på akademiskt skrivande. Gruppens medlemmar har förvisso enhälligt beslutat att den produkt som ska finnas kvar och kunna spridas efter forskningscirkelns slut, ska vara en skriven rapport. Ändå känns det som om det är jag, forskningsledaren, som mer eller mindre tvingar dem att göra detta. Motstånd – och ett ganska naturligt sådant, uppstår men balanseras av deltagarnas goda kämpatakt. Resultatet visar att hinder kan övervinnas och att det kan vara roligt att skriva!

DET LIKNAR JU EN VANLIG RAPPORT

Mitt i arbetet utbrister en av deltagarna att detta liknar ju en vanlig akademisk rapport. Ja så är det. Här finns alla delarna och dessutom i en inbördes ordning som är ganska vanlig. Kanske ville gruppen att denna rapport skulle vara alldeles unik i sin utformning. Jag tror nog att det är bra att denna skrift kommer få sina läsare att känna igen sig i såväl form som struktur. Då kan de i stället rikta hela sin uppmärksamhet mot det spännande och viktiga innehållet.

Forskningscirkelns resultat

Vad har då dessa år av gemensamt forskande resulterat i? Det finns mer än ett svar på detta, förstås. Och svaret finns ju först och främst i rapportens olika delar. En tanke jag själv får så här inför avslutet är emellertid att hela processen, bland mycket annat, gett alla oss som varit med en förändrad syn på nytta. Deltagarna i denna cirkel lyckades ta vara på den enorma potential som finns i att bedriva skolutveckling på detta utforskande sätt. De riktade på ett medvetet sätt uppmärksamheten mot den egna praktiken, hittade ord för att beskriva den och begrepp för att förstå den (Viggosson & Riddersporre 2006 s. 199). De blev mindre normativa och mera nyfikna och tog därigenom ännu ett steg i sin professionella utveckling. Tryggheten sitter inte i expertrollen utan i förmågan att reflektera, betrakta sitt eget handlande och att möta andra med nyfikenhet!

Referenser:

- Alvesson, Mats. 2006. *Tombhetens triumf. Om grandiositet, illusionsnummer och nollsummespel*. Stockholm: Atlas.
- Foucault, Michel. 2008. *Diskursernas kamp – texter i urval*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Liedman, Sven-Eric. 2001. *Ett oändligt äventyr. Om människans kunskaper*. Bonnier Pocket.
- Persson, Sven. 2008. *Forskningscirklar – en vägledning*. Resurscentrum för mångfaldens skola, Malmö stad.
- Piaget, Jean. 1972. *Psykologi och undervisning* Stockholm: Aldus/Bonniers.
- Riddersporre, Bim. 2006. *Föräldrar och professionella – experter som möts*. I Bim Riddersporre (red) Utbildningsledarskap – nu och i framtiden. Lund: Studentlitteratur.
- Riddersporre, Bim. 2007. *Värsta lärarspråket? Om yrkesspråk, status och makten över beskrivningen*. I Per Hillbur & Bim Riddersporre (red) Fantasi och förutseende. Lärarutbildning som kreativ process. Rapporter om utbildning nr 3/2007. Malmö: Lärarutbildningen, Malmö högskola.
- Viggósson, Haukur & Riddersporre, Bim. 2006. *En forskande rektorsutbildning*. I Bim Riddersporre (red) Utbildningsledarskap – nu och i framtiden. Lund: Studentlitteratur.